

## **Əfsanə Zamanın qızı Bayramova<sup>20</sup>** **MİFOLOGİYADA “ALOV” KONSEPTİ**

Mifologiyada təbiətin dörd üsürdən biri olan *od* bəşər cəmiyyətinin formalaşmasında çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Dörd üsürün qədim Şərqi təqvimlərində təzadlar şəklində xarakterizə edilməsinin əsasında onların ikili mahiyyətinə (həm varadılısa, həm də məhvə xidmət etmələri) inam dayanır. Belə ki, od inkisafın, mədəniyyətin təkanverici qüvvəsi kimi göstərilməklə yanaşı, həm də yarananları yandıraraq kül edir, fəlakətlərin mənbəyinə çevrilir. Təsəvvürlərdə odun xeyrixahlığına, yoxsa sərinə, ziyanlarına birinci inanıldığı müəyyənləşdirmək çətindir. Əsasən miflərdə onlar arasındakı üstünlük tez-tez birindən digərinə ötürülür. “...*“Munisnamə”də göstərilir ki, Allah ilk olaraq cəhənnəmi yaratmışdır. Onun göstərisi ilə cəhənnəmin pəlcığı min il qaynadıldığından qıvırmızı qızarmış, sonra təkrar min il də qaynadılmışdır ki, közərməsi ağarsın. Bundan sonra venə min il qaynadılmışdır və nəticədə cəhənnəmin torpağının rəngi qara qaralmışdır. Beləcə cəhənnəmə həmişəlik zülmət və qaranlıq çökülmüşdür Mifdən aydın olur ki, Allah cəhənnəmin əbədi odunu yaratmaqla dünyanın başqa elementlərinə həyat vəsiqəsi vermişdir*” [3, s. 73].

Tarixin qədim qatlarına ensək insanların odla ilk tanışlığından sonra formalaşmağa başladığının şahidi olarıq. Hətta ilk insanı heyvandan fərqləndirən əsas iki anlayışdan, iki bacarıqdan biri də od olmuşdur daha geniş mənada desək insanın oddan qorxmadan onu mühafizə edə bilmək bacarığı olmuşdur. Tarixi qaynaqlardan oxuyuruq: “Qədim insanları heyvanlardan ayıran əsas məsələ onların əmək alətləri hazırlaması və oddan istifadə etmələri olmuşdur. Hec bir heyvan ən adi primitiv alət hazırlaya bilmədiyi kimi, oddan da qorxmaqda idi. İnsanlar ilk vaxtlar simsək çaxması, vulkan püskürməsi, üzvi maddələrin öz-özünə yanması zamanı yanan odu götürərək istifadə edirdilər. Odu hec bir zaman sönməyə qoymurdular. Oddan isinmək, vəhşi heyvanlardan qorunmaq, yemək hazırlamaq üçün istifadə olunurdu. Odu sönməməsi üçün böyük tonqallar qalanır və qadınlar daim odun keşiyində dururdular” [5]. Göründüyü kimi, od, onu qoruyub saxlamaq qədim insanın həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Hətta demək olar ki, ailə şəklində birlik sisteminin başlanğıcı odla tanışlıqla başlayır. Çünki insular məhz odun ətrafında bir olub oturur və hətta nun sönməməsi üçün keşik çəkirdilər. eyni zamanda məhz odla tanış olduqdan sonra ilk insan qidamı çiy deyil bişirib yeməyi öyrənmişdir.

Tarixə nəzər saldıqda görürük ki qədim insanlar odu əldə edəndə qədər bir yerdə qərar tutmamışlar. Bir mağaradan digər mağaraya, bir ərazidən başqasına yer dəyişmişlər. Odu əldə etdikdən sonra onlar oturaq həyata keçmişlər. od əldə edildikdən sonra soyuğa davam gətirə bilməmişlər. *Türk dilində odun beşiyi hesab edilən “ocaq” neçə əsrlərdir ki, yurd, mənzil, vətən, nəsil mənalarda işlənir. Bir adamın kökünü kəsmək istəyəndə ona «ocağın sönsün» - deyirlər. Eləcə də od tərəqqinin, inkişafın təməl daşları hesab edilir* [3, s. 74].

Od konseptinə bir də mifologiya baxımdan nəzər salaq. Əsasən od mifi haqqında Yunan mifologiyasında geniş məlumat var. Amma bu o demək deyil ki, od mifinə sadəcə yunan mifologiyasında rast gəlirik. Hind mifologiyasında (Aqni od allahıdır. Aqni obrazı ibtina mistizmlə bağlıdır eyni zamanda Aqni insanlarla allahlar arasın da vasitəçidir.) [1, s. 23], Slavyan xalqlarının mifologiyasında (Səma allahı Svaroq qədim köklərə malikdir. Svaroqun oğulları Svarojiç və Dajboq səma ilə yer arasında əlaqələndirici rolunda çıxış edirlər. Svarojiç odu təcəssüm etdirir, Dajboqisə daha çox günəşə bənzərdir. Dajboq kimi Xors da günəş allahı olmuşdur [1, s. 37]. “Qədim Çin allahlar panteonunda ali hakim, ali əcdad Şandi (ən qədim mətnlərdə Di) uzun müddət baş allah hesab olunmuşdur. Yandl (alov hakimi)” [1, s. 24] və digər xalqlara məxsus mifologiyalarda biz od mifinə rast gəlirik. Hətta tədqiqatlar sübut edir ki, dünya xalqlarının odla bağlı bir sıra məşhur mifik təsəvvürlərinin mənbəyi Qafqazla, Azərbaycanla bağlıdır.

Yunan mifologiyasında odu oğurlayıb insanlara çatdıran Prometeylə bağlı miflər geniş yayılmışdır. Yunan mifologiyasına görə çox-çox qədim zamanlarda, Yer üzündə ancaq ölməz tanrılar yaşayırmış. *Tanrılar insanları və digər məxluqları yaradıb yer üzünə səpələmək qərarına gəlirlər. Rəvayətə görə Prometey insanları torpaqdan yaratmış, Afina isə onlara nəfəs vermişdir. Tanrı Zevs titan İapetin oğlanları olan Prometeyə və Epimitey yaratmış insanlara və məxluqlara gözəllik və qüvvə paylamağı tapşırır. Bölgü apararkən Epimitey bütün yaraşlıq və qüvvəni heyvanlara paylayır. Paylarına heç nə düşməyən insanlar isə köməkə qalırlar* [4]. Bu zaman Prometey Afinadan müdriklüyü, Hefestın emalatxanasından isə odu oğurlayıb insanlara çatdırır. İnsanların oddan məhrum olunması nəticəsində Prometeylə Zevs arasında rəqabət haqqında miflərdə Prometey mədəni qəhrəman kimi təsvir olunub. Bununla da Prometey dünyada insanlar uğrunda fədakarlıq göstərən ilk mədəni mifik qəhrəmanlardan birinə çevrilir.

Təbii ki, od mifi Azərbaycan türklərinin mifologiyasında nəinki öz əksini tapmış, hətta yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dünya xalqları üçün mənbə rolunu oynamışdır. Bu baxımdan “Torçu oğlu” nağılı daha xarakterikdir. Torçu oğlu yer ovladıdır. O Sular padşahının qızı ilə evlənir. Burada iki təbii ünsür birləşir. Cəhənnəm odundan yaranan padşah isə ona hər işində mane olmağa cəhd göstərir. Nağılda əsasən od, su və torpaq ünsürləri qarşılıqlı əlaqədədir. Əsasən də od mifi hərtərəfli şəkildə izah olunub. Bu haqda daha ətraflı məlumatı Ramazan Qafarlının “Mifologiya” kitabından oxuyuruq: “Ata-oğul, ər-arvad münasibətləri insani normalar çərçivəsinə salınandan sonra ailənin təməli qoyulur. Bu mərhələdə maddi başlanğıclarla yanaşı dünyanın mənəvi ünsürlərinin də iştirakı vacibdir. Od mənəvi aləmin əsas atributudur. Çünki torpaq və su günəş vasitəsi ilə canlıları yetişdirə bilir. Od həm də dünyadakı varlıqları mühakimə edən hakimidir haqqı tapdayanları cəhənnəmdə yandıraraq külə döndərir. Od kəşfedilməyənədək ailənin mövcudluğundan bəhs açmaq mümkün

<sup>20</sup> AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. [ecabravilzade@gmail.com](mailto:ecabravilzade@gmail.com)

deyil. İnsanlar ocaq başına yığılmaqla oturaq həyata alışmışlar. Ocaqsız ailə yoxdur. Təsadüfi deyil ki, bir ailənin dağılmasını istəyəndə indi də «onun ocağı sönsün» - deyirlər. Məhz «Torçuoğlu» nağılında da yer - kişi, su – qadındır, od – onları bir-birinə bağlayan vasitədir («Torpaq, su və odun vəhdəti»). Bu, qədim türk mifologiyasındakı Yer-Sub tanrıçılığı ilə səsleşən təsəvvürlərin qalıqlarıdır ki, çox dərin qatlarda müasir Azərbaycan sakinlərinin də ulu əcdadlarının əsas inanc sistemi olması heç bir şübhə doğurmur» [3, s. 144]. Burdan da birdə aha məlum olur ki, od-alov konsepti insan yarandığı gündən bu günə qədər birlik, bağlayıcı qüvvə, ailənin təməl əsası rolunu oynamışdır.

Od konseptini inclərdə də görürük: *Şər vaxtı qonşuya od verməzlər. Axır çərşənbədə od üzərindən tullanan il bovu sağlam aqalar* [2, s. 102]. Sonuncu nümunə od çərşənbəsi ilə bağlıdır. Məhz boz ayda qeyd edilən ikinci çərşənbə - Od çərşənbəsidir. İlin axır çərşənbələrindən olan bu çərşənbəyə Üskü çərşənbə, Addı çərşənbə də deyirlər.. Bu çərşənbə qədim insanların Günəşə, oda olan inamından irəli gəlir. Adət-ənənəyə görə, bu gün tonqal qalayıb, alovun üzərindən tullanmaqla daxildə olan bütün cirkabı və azar-bezarları yandırırırlar. Hətta bəzi qədim inancalara görə bu çərşənbədə el ağsaqqaları səhər erkəndən günəşə qurban da kəsərləmiş. Bir sıra mənbələrdə Od çərşənbəsini Atəspərəstliklə də bağlayırlar. Prof. Ramazan Qafarlıya əsaslanaraq bu fikri o qədər də ağıla batan saymırıq. Çünki, Atəspərəstlər atəşə, alova, oda Tanrı kimi sitayiş etmişlər, hətta insanları atəşə ataraq oda qurban vermişlər. Lakin od çərşənbəsində yuxarıdakı nümunədən də görüldüyü kimi qədim əcdadlarımız alovun üzərindən atılmaqla öz azar-bezarlarını oda atmışlar. Belə bir şey isə Tanrı hesab edilən od üçün ən azı hörmətsizlik olardı [3, s. 73].

Tədqiqatçıların fikrincə qüdrətli abidəmiz olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında Qorqud sözünün də “qor”, “qut”- “od” və “xoşbəxtlik” mənasını verdiyini izah edirlər. “Əslində, «Qorqud» sözüündə odla xoşbəxtliyin yanaşı işlənməsinin, əlaqələndirilməsinin anlamı məhz ən əski təsəvvürlərə – «Prometeyliyə» söykənir. Dünyada inkişafın, yaradıcılığın, məhsuldarlığın, bolluğun mənbəyi və təbiətin təzədən oyanmasının səbəbi oddur. Təsadüfi deyil ki, «Kutadqu bilik» əsərində də öz ağılı, biliyi, dünyagörüşü, təcrübəsi ilə ölkəyə xoşbəxtlik, əmin-amanlıq, bolluq gətirən baş obrazlara mürəkkəb adla verilir və sözlərdən biri odla əlaqələndirilir: *ölkənin xaqanı Gündoğdudur - ədalətin, qanunun himayəçisidir; vəzirin kiçik oğlu Odqurmuşdur - taleyi, aqibəti təmsil edir. Onların dövlət idarəçiliyində Prometeyin insanlara bəxş etdiyi bütün cəhətlərin mayası durur. Adama belə gəlir ki, Y.Balasaqunlu Qorqudun «Prometeyliyi»ndən xəbəri olduğu üçün «biliyin xoşbəxtlik gətirməsi»nə inanən obrazlarının adında «od» və «gün» kəlmələrini işlətməmişdir» [3, s. 76].*

Yuxarıdakı fikirdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, Yunan mifologiyasının əsas personajı olan Prometey əslində Prometeyləşmiş Qorqud atadır. Həmçinin, od inkişafın, məhsuldarlığın, bolluğun mənbəyi, əsası kimi ifadə olunur.

Ümumilikdə götürdükdə «Kitabi Dədə Qorqud» dastanında od birlik, uğur, xəbərdarlıq rəmzi kimi işlənib. Əgər hündür yerdə bir tonqal yandırılıbsa bu xəbərdarlıq və səfərbərliyə, iki tonqal yandırılıbsa bu – fəlakət və döyüşə çağırış, üç tonqal yandırılıbsa bu – zəfər və təntənə demək idi.

Göründüyü kimi od-alov konseptinə mifoloji baxımdan yanaşıldıqda aydın olur ki, alov, od, atəş, ocaq, məhvuqları tarixin ən qədim qatlarından hətta ibtidai icma quruluşundan bu günə hər zaman birlik, xoşbəxtlik, ailə, yeni xəbərin təmsilçisi kimi çıxış etmişdir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Ağbaba A. Mifologiya (Filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vəsaiti). Sumqayıt: 2008, 60 s.
2. Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan şifahi zəlalət ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2013. 600 s.
3. Qafarlı R. Mifologiya. Altı cildə. İkinci cild. Ritualmifoloji dünya modeli. Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 432 s.
4. <https://az.wikipedia.org/wiki/Prometey>
5. <https://az.wikipedia.org/wiki/Paleolit>

**Acar sözlər:** mifologiya, atəş, ocaq, konsept, qadın, tarix

**Keywords:** mythology, fire, hearth, concept, woman, history

**Ключевые слова:** мифология, огонь, очаг, концепт, женщина, история

## THE CONCEPT OF "FIRE" IN MYTHOLOGY

### Summary

The article is devoted to the study of the concepts of fire and flame in mythology. In linguistics, the concept of fire is based more on fire than on lexemes of fire, which are synonymous with each other. The primitive community structure, which dates back to the Polyolithic period, shows how people became acquainted with fire and how it affected primitive man. He also noted that after the first people got acquainted with the fire, the family began to form as a union. Later, the myth of fire was studied as a concept in the mythology of different peoples. Also, in Greek mythology, the image of Prometheus stealing fire and giving it to people is described as giving the key to development and culture to mankind. The myth of fire has been studied not only in Greek mythology, but also in Azerbaijani-Turkish mythology. It was emphasized that wood is of great importance in Azerbaijani mythology, and along with soil and water, firewood also plays an important role in the formation of man. Fire is considered the foundation of the family. Then the question of how the concept of fire entered the beliefs was discussed, and the concept of fire was considered a cult. Fire Wednesday, one of the four Wednesdays, is compared to fire worship. The idea that Fire Wednesday is rooted in fire worship is actually wrong. It also shows the historical beliefs about Fire Wednesday. The article also looks at the epos "Kitabi Dada Gorgud" and shows in what forms the concept of fire appears in the epos. The article focuses on the fact that the main source on which the Greek Prometheus is based is Dada Grgud.

## ПОНЯТИЕ «ОГОНЬ» В МИФОЛОГИИ

### Резюме

Статья посвящена изучению понятий огня и пламени в мифологии. В лингвистике понятие огня основывается больше на огне, чем на лексемах огня, которые являются синонимами друг друга. Первобытнообщинный строй, начиная с эпохи полиолита, показывает, как люди познакомились с огнем и как он повлиял на первобытного человека. Он также отметил, что после того, как первые люди познакомились с огнем, семья стала формироваться как союз. Позже миф об огне изучался как концепт в мифологии разных народов. Также в греческой мифологии образ Прометея, похищающего огонь и дающего его людям, описывается как дающий ключ к развитию и культуре человечеству. Миф об огне изучался не только в греческой мифологии, но и в азербайджано-турецкой мифологии. Было отмечено, что в азербайджанской мифологии большое значение имеет древесина, и что наряду с почвой и водой дрова также сыграли большую роль в формировании человека. Огонь считается основой семьи. Тогда обсуждался вопрос о том, как понятие огня входит в верования, и понятие огня рассматривалось как культ. Огненную среду, одну из четырех сред, сравнивают с огнепоклонничеством. Представление о том, что корень Огненной Среды основан на огнепоклонничестве, на самом деле ошибочно. Это также показывает исторические верования Огненной Среды. В статье также рассматривается эпос «Китаби Деда Горгуд» и показывается, в каких формах включается в эпос понятие огня. В статье акцентируется внимание на том, что Дада Гргуд был первоисточником, на который опирался греческий Прометей.

**Rəyси:** dosent Aqil Cəfərov